

С. Б. Кримський

Дух

ДУХ – філософська категорія; потенціал творчої активності – перехід від стану речей до стану ідей (і навпаки), що постійно здійснюється всередині людської діяльності. Д. характеризує самоздійснення суб'єкта, його здатність відтворювати себе у предмет. світі (зокрема культури) й розпредмечувати цей світ через творчу особистість. Як єдність процесів твор. опредметнення та розпредметнення Д. виступає в об'єктив. і суб'єктив. формах. Суб'єктив. Д. – інтеграл. самовизначення людського «я» як ідеал. буття, «внутр. світу», мислячої самосвідомості. Суб'єктив. Д. визначають через зростання у суб'єкті «безконеч. персони» (Г. Гегель) як результату перенесення зовн. універсуму у внутр. світ особистості. Об'єктив. Д. пов'язаний зі зворот. процесом опредметнення внутр. станів, тобто виходу за межі ідеальності у предметне буття, з прагненням суб'єкта до самореалізації як окремого культур. світу. Об'єктив. Д. постає у вигляді інтерсуб'єктив. колектив. досвіду усіх різновидів суб'єкт-об'єкт. взаємодії, притаманної істор. процесу формоутворення олюдненого буття. Саме таке буття і здатне до інтеріоризації у «внутр. буття» суб'єкта. Отже, суб'єктив. та об'єктив. Д. виступають в органіч. єдності. Взаємопов'язаність об'єктивного й суб'єктивного у складі Д. проявляється в тому, що він маніфестується через рольові структури діяльності суб'єкта і символічні витвори буття, що потребують індивідуал. розшифрування. З цього погляду Д. виступає трансформац. процесом взаємопереходів суб'єктивного та об'єктивного, універсального й індивідуального, формоутворення і змістонаповнення. Серед атрибутів Д.: 1) активність як самотворча діяльність на перетині буттєвості та свідомості; 2) нескінченність, тобто здатність до трансценденції, «виходу з себе» у дедалі вищі ціннісні сфери, до перетину всіх кордонів; здатність, репрезентована невичерп. можливостями творчості й розуму суб'єкта; 3) свобода як самодіяльність, як необмеженість самовідтворення, виявів проєктив. сфер свого здійснення, шляхів утвердження своєї буттєвості; 4) абсолютність як самоцінність та властивість самовизначення своїх предикатів як неодмін. джерела усіх форм перетворення існуючого; 5) самосвідомість у вигляді саморефлексив. мислення і самопокладання смислу.

Як філос. категорія Д. є наскріз. проблемою історії філософії. У Платона, який уперше розгорнув цю проблему в системат. формі, Д. – «світова душа», котра, будучи дотичною до істини та вічних ідей (ейдосів), об'єднує через гармонію і красу життєвий статус розуму й

тілесність речей, виступає принципом саморуху. В давньогрец. філософії Д. трактували не як надприродну сутність, а у складі буття і визначали чи то як «пневму» (життєву силу, «тонку» матерію на зразок повітря), чи як «нус» (інтелектуал. начало). Так, у стоїків Д. водночас тілес. початок і мудрість, здатність жити відповідно до Логосу світу. Тільки з Плотина почалася спіритуалізація Д., яка набула чіткого виразу у Філона Александрійського, котрий ототожнював Д. із Логосом, Софією, духов. життям. У християнстві Д. розглядали як третю іпостась Трійці («Святий Дух»), що втілює творчу, породжуючу силу Бога-Отця і Бога-Сина. Земним місцеперебуванням цього Д. є церква та душі праведників. Відповід. чином *патристика* (Августин Блаженний) і томізм (Тома Аквінський) перетлумачили тезу Аристотеля про Д. як вищий інтелектуал. реєстр душі. В Україні, як і в ін. європ. країнах, реліг. розуміння Д. розвивали у руслі християн. антропології (Петро Могила, Ф. Прокопович, С. Яворський, Д. Тупало, О. Кониський та ін.). Д. розглядали як істину душі та вищу цінність. Г. Сковорода пов'язував його з «внутр. людиною», що має богоподібну природу, та особливим, «третім» символіч. світом біблій. архетипів вічності, краси, абсолюту. Масштабне вчення про дух втілене у системі Г. Гегеля. Для нього Д. – світ. розум, котрий в своєму діалектич. розвитку за принципом тріади (теза, антитеза, синтеза) проходить фази чистих логіч. сутностей, природи (як свого інобуття) та історії й усвідомлює себе як абсолют (абсолютну ідею чи абсолютне знання). У цьому розвитку Д. визначають як «для себе буття», чи свободу. Вчення про Д. розвивав К. Маркс. Ідучи за Г. Гегелем, він співставляв Д. та працю як дві діалектично пов'язані протилежності, в яких праця виступає як позитивна діяльність, що оречевлюється в її результатах, а Д. – як сила неґації. Останнє означає у гегелів. традиції те, що Д. принципово не згасає в жодному результаті, а використовує його як поштовх до подальшого розвитку, тобто предметне буття є для Д. стартовою підставою, передумовою руху. Отже, «первинність» буття є тут позитивно діалектич. моментом твор. неґації Д. Розуміння Д. як вільної, твор. сили, що не оречевлюється, а лише символізується у бутті, розвинуте у 20 ст. М. Бердяєвим. Він визначив Д. як творчість, що є подоланням небуття та втіленням свободи. У такій якості Д. виступає як смисл буття суб'єкта, що розкривається в особистіс. існуванні людини. Д., за М. Бердяєвим – поєднання божествен. природи з людиною. Аксиол. позицію в розумінні Д. як найвищої цінності, що розкривається в істор. бутті, обстоювали В. Дільтей та В. Віндельбанд. Проти віталістич. тлумачення Д. як інтелектуально паразитич. породження життєвого процесу, котре сковує душу (Л. Клаґес, Г.-Е. Лессінґ, Л. Фробеніус), виступали М. Гартман, М. Шелер, К. Ясперс; для яких Д. маніфестував сходження суб'єкта через символ до вищих шаблів адекват. існування людини. Особлива, але соціально важлива лінія в аналізі Д. пов'язана з проблемою духов. передумов нац. життя. Історично тема нац. Д. найбільш виразно сформульована Й.-Г. Гердером, який вбачав у ньому носія базис. культур. форм нації та її мовної свідомості. Надалі проблему нац. Д. розвивали у зв'язку з філософією мови (В. фон Гумбольдт), філософією історії (Й.-Г. Фіхте) та філософією культури (О. Шпенґлер). В Україні проблему нац. Д. розробляли кирило-мефодіївці (М. Костомаров, П.

Куліш, В. Білозерський) під кутом зору нар. свідомості, православ'я, укр. ідеї в контексті слов'ян. культури. У складі питань державотворення аналіз нац. Д. здійснено у працях [Д. Донцова](#) та *В. Липинського*. У культурно-істор. аспекті проблему нац. Д. досліджував *Д. Чижевський*. У сучас. літературі під поняттям «нац. Д.» мають на увазі інтеграл. виявлення духов. ресурсів ствердження нації як суб'єкта світ. історії. Ці ресурси визначаються самосвідомістю народу, його світосприйняттям, віруваннями, ментальністю культури та соціал. пам'яттю традицій. Отже, проблема Д. виходить за межі суто академ. інтересу і має значення не тільки в істор.-філос., а й світоглядно-соц. ракурсах.

Рекомендована література

1. Чижевський Д. Нарис історії філософії на Україні. К., 1992;
2. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. Москва, 1994.

Бібліографічний опис:

Дух / С. Б. Кримський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-19618>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).